

Т. І. Єфименко,
С. С. Гасанов, П. М. Леоненко

НАУКОВА ШКОЛА АКАДЕМІКА А. А. ЧУХНА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

У статті розкрито основні віхи життєдіяльності видатного українського вченого-економіста А. А. Чухна (1926—2012) та досліджено сутність, основні здобутки і значення створеної й очолюваної ним школи в економічній та фінансовій науках. Її визначено як школу фундаментально-наукового спрямування періоду 70-х років ХХ ст. — першого десятиліття ХХІ ст. Серцевину наукової творчості А. А. Чухна і, отже, його наукової школи становлять ґрунтовне системне розроблення питань методології економічної науки (філософське й логічне обґрунтування теорій економіки, предмет та його історія, методи пізнання, вчення про парадигми й парадигмальні зміни, синтез теорій та ін.), аналіз господарського механізму, формування нової інституціонально-еволюційної науково-дослідної програми розвитку економічної та фінансової теорії, переходу до постіндустріального суспільства. Показано, що в дослідженнях А. А. Чухна та представників його наукової школи значне місце відведено аналізу питань сутності та ролі фінансів, сучасної фінансової системи й управління державними фінансами, світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр. Доведено, що ці дослідження здійснювалися під кутом зору необхідності підвищення науково-теоретичного рівня і практичного значення економічної та фінансової теорій, реалізації новітніх досягнень науки у сферах господарської практики, освітньої діяльності. Розкрито оригінальність й обґрунтованість авторського трактування перехідного періоду в умовах ринкової трансформації соціально-економічних відносин в Україні. Виявлено, що характерною і разом із тим відмінною рисою досліджень А. А. Чухна та його наукової школи є розгляд питань докорінної зміни місця і ролі людини та її праці в процесі становлення й функціонування постіндустріального (інформаційного, знанневого) суспільства. Доведено, що важлива особливість досліджень — ґрунтовний аналіз ринкової економіки як змішаної, яка реалізує ринкові начала при активізації ролі держави та посиленні соціальної орієнтації.

Ключові слова: наукова школа, методологія економічної науки, економічна теорія, фінансова теорія, парадигмальні зміни, постіндустріальне суспільство.

Літ. 10.

Т. И. Ефименко,
С. С. Гасанов, П. М. Леоненко

НАУЧНАЯ ШКОЛА АКАДЕМИКА А. А. ЧУХНО: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

В статье раскрыты основные вехи жизнедеятельности выдающегося украинского ученого-экономиста А. А. Чухно (1926—2012) и исследованы сущность, основные достижения и значение созданной и возглавляемой им школы в экономической и финансовой науках. Она определена как школа фундаментально-научного направления периода 70-х годов ХХ в. — первого десятилетия ХХІ в. Серцевину научного творчества А. А. Чухно и, следовательно, его научной школы составляет основательная системная разработка вопросов методологии экономической науки (философское и логическое обоснование теорий экономики, предмет и его история, методы познания, учение о парадигмах и парадигмальных изменениях, синтез теорий и др.), анализ хозяйственного механизма, формирования новой институционально-эволюционной научно-исследовательской программы экономической и финансовой теории, перехода к постиндустриальному обществу. Показано, что в исследованиях А. А. Чухно и представителей его научной школы значительное место отведено анализу вопросов сущности и роли финансов, современ-

© Єфименко Т. І., Гасанов С. С., Леоненко П. М., 2016

ной финансовой системы и управления государственными финансами, мирового финансово-экономического кризиса 2008—2009 гг. Доказано, что эти исследования осуществлялись с точки зрения необходимости повышения научно-теоретического уровня и практического значения экономической и финансовой теории, реализации новейших достижений науки в сферах хозяйственной практики, образовательной деятельности. Раскрыты оригинальность и обоснованность авторской трактовки переходного периода в условиях рыночной трансформации социально-экономических отношений в Украине. Выявлено, что характерной и вместе с тем отличительной чертой исследований А. А. Чухно и его научной школы является рассмотрение вопросов коренного изменения места и роли человека и его труда в процессе становления и функционирования постиндустриального (информационного, знательного) общества. Доказано, что важная особенность исследований — основательный анализ рыночной экономики как смешанной, реализующей рыночные начала при активизации роли государства и усилении социальной ориентации.

Ключевые слова: научная школа, методология экономической науки, экономическая теория, финансовая теория, парадигмальные изменения, постиндустриальное общество.

Tetiana Iefymenko,

Sergii Gasanov, Petro Leonenko

ACADEMICIAN A. A. CHUKHNO SCIENTIFIC SCHOOL: THEORY AND PRACTICE

The article highlights major milestones in the life of the prominent Ukrainian scientist and economist A. A. Chukhno (1926—2012) and studies the essence, main achievements and the significance of the school established and headed by the academician in economic and financial sciences. It is defined as a fundamental and scientific school for the period of the 70-s of the XX century — the first decade of the XXI century. The core of A. A. Chukhno's scientific work and, consequently, his scientific school constitutes a thorough system development of methodology issues of economic science (philosophy and logical frameworks for economic theory, the subject and its history, methods of learning, the teaching of paradigms and paradigmatic changes, the synthesis of theory, etc.), the analysis of the economic mechanism, the formation of a new institutional and evolutionary research program of economic and financial theory, the transition to a postindustrial society. It is shown that in the studies of A. A. Chukhno and members of his scientific school a prominent place was given to the analysis of the issues of finance essence and role, modern finance and public finance management, the global financial and economic crisis of 2008—2009. It is proved that these studies were carried out from the perspective of the need to improve the scientific and theoretical level and practical significance of economic and financial theories, implementation of the latest scientific achievements in the economic practice and educational activity. The article reveals the originality and validity of the author's interpretation of the transitional period under the conditions of market transformation of the socio-economic relations in Ukraine. It is found that the characteristic and at the same time distinguishing feature of the research of A. A. Chukhno and his scientific school is the consideration of a radical change in the place and role of the human and his/her work in the process of formation and functioning of postindustrial (information, knowledge) society. It is proved that an important feature of the research is an in-depth analysis of the market economy as the hybrid that implements market principles through activating the role of the state and the strengthening of social orientation.

Keywords: scientific school, economic methodology, economic theory, financial theory, paradigmatic changes, post-industrial society.

JEL classification: A11, A22, B59, H00.

Видатний український учений-економіст Анатолій Андрійович Чухно народився 20 грудня 1926 р. у смт. Батурин на Чернігівщині. На його долю в юнацькі роки випали важкі випробування — війною, евакуацією на схід країни, виснажливою працею в колгоспі, тяжким пораненням під час служби

в армії, тривалим лікуванням у госпіталях. Згодом А. А. Чухно назвав цей період у своєму житті роками гартування волі. Разом із тим у повоєнний час доля подарувала молодій людині швидкоплинні студентські роки — важкі й щасливі водночас, а після закінчення з відзнакою економічного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1951 р.) — тривалий період плідної наукової та педагогічної діяльності в цьому славетному навчальному закладі.

Учений працював в університеті на посадах асистента, доцента (1952—1962), професора, завідувача кафедри політичної економії гуманітарних факультетів університету (1963—1998), декана факультету міжнародного права та міжнародних відносин (1972—1973), проректора з наукової роботи (1979—1985), професора кафедри економічної теорії (1999—2012). Визнанням досягнень у науковій діяльності стали присудження йому наукового ступеня кандидата економічних наук (1954 р.), доктора економічних наук (1963 р.), обрання членом-кореспондентом (1967 р.) та академіком (1988 р.) Національної академії наук України.

Тривалий час А. А. Чухно працював (за сумісництвом) головним науковим співробітником Науково-дослідного фінансового інституту Державної навчально-наукової установи “Академія фінансового управління”.

Вперше питання про наукову школу академіка НАНУ А. А. Чухна було поставлено і розкрито в книзі “Наука в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на зламі тисячоліть” (2002 р.) [1, с. 191—192]. Школа фігурує під назвою “Утворення, функціонування і розвиток економічних систем” як школа фундаментально-наукового спрямування в 70—90-х роках ХХ ст. Ядро її становив науково-педагогічний колектив кафедри політичної економії, очолюваної А. А. Чухном. Школа виникла в результаті розроблення і виконання комплексних наукових програм у масштабах України, великих підприємств республіки та національного університету. У процесі її діяльності оптимально поєднувалися бюджетна та господарсько-договірна тематики, виконувалися замовлення промислових підприємств і виробничих об’єднань. Водночас наукові розробки активно впроваджувались у процес викладання економічних наук у вищих навчальних закладах [1, с. 192]. Таким чином, дослідження представників школи охоплювали вивчення економічних проблем на макро- і мікрорівнях. Витоки школи сягали 60-х років і були насамперед пов’язані з аналізом проблем упровадження нової системи планування, економічного стимулювання й управління економікою, господарського розрахунку тощо.

Основні напрями наукових розробок представників школи поетапно охоплювали важливі складові функціонування та розвитку економічних систем. Такими напрямками були:

- Господарський механізм функціонування економічних систем (1976—1980).

- Науково-технічна революція та економічні системи (1981—1990).
- Трансформація економічних систем і перехід від командної до ринкової економіки (1991—1999) [1, с. 192].

Неважко помітити, що наукове розроблення питань у межах перших двох напрямів здійснювалося в період панування командно-адміністративної системи і командного типу господарювання. Третій напрям цілком стосувався перехідного етапу в розвитку економічних систем — переходу від командної до ринкової економіки. Отже, і наукова школа академіка А. А. Чухна на цьому етапі стала перехідною на шляху до інших, вищих щаблів розвитку економічної та фінансової теорії. Як засвідчив історичний досвід та його теоретичне узагальнення, відбувалися радикальна трансформація господарства і перехід від системи знань, властивих командній економіці, до системи знань ринкової економіки. Тому цілком логічно і закономірно, що важливі явища цього процесу і він сам загалом стали водночас об'єктом та предметом глибокого аналізу в багатьох роботах А. А. Чухна у 1991—2012 рр. [2, с. 462—478]. У “Вибраних працях” автора (2012 р.) у концентрованій формі він здійснений у розділі 2 “Парадигмальні зміни в економічній теорії” [2, с. 50—130].

Водночас відбувалися, на наш погляд, становлення і розвиток нової наукової школи академіка А. А. Чухна, пов'язаної з творчою діяльністю вченого в галузі фінансової науки взагалі й управління державними фінансами зокрема. Очевидна плідна творча праця вченого у двох потужних наукових установах — Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та НДФІ ДНУ “Академія фінансового управління” — обумовила одночасний інтерес видатного науковця до двох самостійних галузей науки — економічної та фінансової теорій.

У вітчизняній фінансовій літературі поставлено і розглянуто питання про Київську (або навіть українську) школу фінансів стосовно другої половини XIX — початку XX ст. Академік А. А. Чухно, а також інші відомі українські вчені — В. М. Федосов, С. І. Юрій та ін. — до цієї школи зараховують її основоположників і послідовників, насамперед представників Київського університету (М. Х. Бунге, А. Я. Антоновича, М. П. Яснопольського, Д. І. Піхна та ін.). На наш погляд, наукова фінансова школа, очолювана академіком А. А. Чухном, продовжила кращі традиції своїх попередників. Така думка відповідає ряду критеріїв визначення наукової школи, обґрунтованих у сучасній економічній і фінансовій літературі [3, с. 9, 10].

У науково-енциклопедичному виданні “Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія” (2013 р.) зазначено: “праці вченого відображають і власні концептуальні погляди автора, і загальні теоретико-методологічні засади, етап сучасної економічної науки загалом, її досягнення, проблеми і перспективи подальшого розвитку, і водночас — злободенність, важливість і складність вирішення порушених теоретичних і практичних

питань в умовах національного державотворення і глобалізації, суттєвий і суперечливий вплив тенденцій соціально-економічного розвитку, кризових явищ і процесів у глобалізованій економіці на сучасну оцінку попередніх теоретичних надбань і методологічних основ економічної науки, зміну співвідношення її різних теорій, шкіл і напрямів, формування нових парадигм і науково-дослідних програм” [4, с. 660]. Сам Анатолій Андрійович у цьому виданні виступив із низкою статей з питань грошових агрегатів, кредиту, цінних паперів, грошових реформ, у яких було відображено загальне й особливе в дослідженнях академіка А. А. Чухна та його наукової школи.

Методологія дослідження питань економічної та фінансової науки посідає одне з центральних місць у науковій творчості А. А. Чухна, а відтак і його наукової школи.

У результаті розгляду питань теорії та історії предмета економічної теорії у контексті її майже чотирьохсотрічного розвитку А. А. Чухно запропонував таке широке комплексне визначення: *предметом сучасної економічної теорії є виробничі відносини та інститути, матеріальні й нематеріальні, інтелектуальні, в їх взаємодії з науково-технологічним прогресом як головним фактором розвитку економіки, людини, виробничих відносин та надбудовою, передусім державою, яка здійснює економічне регулювання у поєднанні з ринковим механізмом* [2, с. 47]. З одного боку, він наголошував на тому, що “виробництво, матеріальне чи нематеріальне, існує завжди, тому і виробничі відносини, матеріальні чи нематеріальні, є сталим і ключовим елементом предмета економічної теорії” [2, с. 45—46]. Висунення на перший план саме виробничих відносин, властивих будь-якому суспільству, на думку автора, має істотні переваги над іншими підходами. З другого боку, у пошуках узагальнюючих елементів предмета при його формулюванні вчений замість усталеного поняття “продуктивні сили” використовує, по суті, елементи останніх і тим самим накопичує проблеми. Проте, на думку А. А. Чухна, запропоноване ним тлумачення предмета економічної теорії має ряд переваг порівняно з численними трактуваннями в сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі [2, с. 49].

По-перше, воно долає обмеженість концепцій, у яких розгляд питань економічної науки і практики зводиться тільки до ринкової економіки, її відносин, форм і методів. Враховуються також існування неринкових форм організації економіки, а також взаємодія ринкового механізму з державним регулюванням економіки.

По-друге, в ньому ліквідується відрив економічної теорії від науково-технічного прогресу (НТП), ключового фактора розвитку економіки і суспільства, та реалізується новий, цивілізаційний світоглядний принцип, згідно з яким технологічні способи виробництва визначають суспільно-економічний поступ, стадії цивілізації. Сам НТП стає об’єктом дослідження економічної теорії.

По-третє, виокремлення матеріальних і нематеріальних виробничих відносин, котрі в узагальненому вигляді характеризують індустріальне та постіндустріальне суспільства, забезпечує як єдність і спадкоємність предмета й змісту, так і докорінну відмінність економічних систем зазначених суспільств.

По-четверте, розкриваються історична перспектива, сутнісні риси майбутнього суспільства як суспільства “рівноправних людей, які і володіють, і використовують виробничі ресурси в своїх інтересах” [2, с. 49].

Водночас дискусійним видається твердження вченого про зникнення в сучасному постіндустріальному суспільстві відокремлення праці від засобів виробництва, протистояння праці та капіталу і т. ін. [2, с. 45, 48—49].

Відзначимо ряд важливих особливостей і дискусійних питань у тлумаченні А. А. Чухном питань парадигм, їх сутності, структури, ролі в економічній думці та переходу до нової парадигми економічної теорії.

У всіх своїх працях після 1980-х років сучасний перехід до нової парадигми А. А. Чухно тісно пов'язував із переходом від індустріальної до постіндустріальної стадії цивілізаційного прогресу. Тому в економічній теорії перехід учений розглядав як створення системи ідей та уявлень, що спроможна розв'язувати суперечності й здійснювати якісний прорив в осмисленні нових явищ і процесів, властивих постіндустріальному суспільству.

На думку А. А. Чухна, такий підхід до аналізу питань переходу зумовлений принциповою відмінністю суспільних наук. Вона полягає у виникненні суперечностей не лише внаслідок дедалі глибшого пізнання предмета, що вивчається, а насамперед на підставі якісної зміни самого об'єкта дослідження — суспільства, його форм і структур, умов життєдіяльності. Розвиток об'єкта, зміни в ньому (передусім радикальні) вступають у суперечність із досягнутим ступенем пізнання суспільства, набувають вигляду історичної обмеженості рівня знань. Адже останній відображає досвід минулого і недостатньо або й зовсім не враховує нового, а тим більше провідних тенденцій у розвитку людської цивілізації. Тому, на погляд ученого, перехід до нової парадигми — це не лише розроблення нової системи ідей та уявлень, а й формування якісно нового типу мислення, глибоке оновлення методології і категоріально-понятійного апарату науки [2, с. 79].

Разом із тим видатний український вчений розкрив, що обумовленість переходу від індустріалізму до постіндустріалізму обумовлює не лише перехід економічної теорії на нову парадигму, а й характер цього процесу [2, с. 115—130]. Аналіз, здійснений науковцем, переконливо засвідчив неправомірність одностороннього зображення розвитку економічної та фінансової теорії як простого еволюційного потоку. На противагу такому зображенню А. А. Чухно протиставив підхід, згідно з яким періоди еволюційного накопичення знань неминуче ведуть до глибоких якісних зрушень, котрі забезпечують перехід економічної науки на нові, вищі рівні пізнання цивілізаційного прогресу. Поняття “криза” і

“революція” в історії економічної науки, підкреслював дослідник, є об’єктивно необхідними для характеристики форм і тенденцій її розвитку [2, с. 118].

Зважаючи на цю обставину, а також неоднозначне тлумачення цих явищ у сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі, А. А. Чухно не лише досить детально розкрив зміст понять “криза” і “революція”, а й творчо застосовував їх для обґрунтування причин, умов, неминучості та змісту переходу на нову парадигму. Поняття “криза теорії” дослідник визначав як результат взаємодії двох реальних процесів розвитку. З одного боку, криза полягає у невідповідності “старих” знань новим умовам розвитку економіки, а її глибина визначається ступенем невідповідності наявної (“старої”) теорії реаліям життя. Проте, з другого боку, кризові явища зумовлюються також власне розвитком економічної науки, “коли нові наукові результати збагачують теорію й методологію науки і заперечують існуючі уявлення, показують їхню спрощеність і обмеженість” [2, с. 118].

Дослідник слушно зазначав, що набагато складнішим є поняття революції в економічній теорії та фінансовій науці. Він розкрив реальний процес розвитку теорій, що відбувається згідно із законами діалектики, насамперед діалектичної логіки заперечення заперечення. “Цей закон не лише розкриває діалектичну взаємодію старого й нового, її суперечливий характер і спосіб чи метод розв’язання суперечностей, — стверджував А. А. Чухно. — Він розкриває механізм розвитку економічної теорії, спадкоємність і поступовість у цьому процесі, розкриває сутність революції в економічній теорії, її переходу на нову парадигму” [2, с. 119].

На цьому тлі помітні характерні особливості досліджень вченого першого десятиліття XXI ст. Це — глибоке філософське і логічне обґрунтування теоретико-методологічних підходів; уникнення крайнощів у судженнях і оцінках, обґрунтування збалансованих позицій; виявлення та з’ясування багатоманітності й багатогранності взаємозв’язку критичного аналізу нинішнього етапу розвитку економіки і фінансів, економічної й фінансової теорій із основними тенденціями в їх сучасному розвитку; висунення, обґрунтування та розкриття положень “синтезної” (“конвергентної”) тенденції в розвитку економічної та фінансової науки; пошук і обґрунтування нових концепцій тощо.

На думку А. А. Чухна, яку поділяють також численні прибічники його наукової школи, у зв’язку з глибоким осмисленням нових економічних і фінансових явищ та процесів парадигмальні зрушення і формування нової парадигми відбуваються не лише в економічній, а й у фінансовій науці. Спільною основою цієї парадигми в обох науках є поєднання елементів цивілізаційного і формаційного підходів, обґрунтованих не лише системним аналізом, а й онтологією та діалектикою. Таким чином, процеси переходу до нової парадигми повною мірою властиві як економічній, так і фінансовій наукам, та відкривають у кожній з них нові можливості пізнання, розроблення і введення у вжиток нового

категоріально-понятійного апарату. До найважливіших характеристик нової парадигми у фінансовій науці віднесені:

- розгляд суспільства як єдиного цілісного й системного утворення, в якому кожна органічна складова (наприклад, економіка, політика, інститути, фінанси) впливає на його соціально-економічне становище та історичний розвиток, а водночас відбуваються взаємодія і взаємовплив самих складників;

- взаємозалежність і взаємозв'язок (діалектична єдність) двох сторін суспільства — індивідів та суспільства як цілісного утворення;

- істотний вплив на ключові характеристики фінансових структур історичних змін форм суспільної залежності та способів їх реалізації в процесі еволюції цивілізаційних систем, і у зв'язку з цим необхідність урахувати в науковому аналізі фінансів також їхні так звані системні, або емерджентні, властивості;

- розгляд кожного утворення у структурі фінансового господарства за аналогією із суспільством як такого, що має власну структуру, в котрій фінансова система є його специфічною підсистемою;

- дослідження сучасною фінансовою наукою в єдності внутрішньої структури фінансів, фінансової системи, фінансового сектору загалом і їх елементів зокрема;

- аналіз розвитку фінансів будь-якого цивілізаційного утворення під кутом зору розгортання двох взаємопов'язаних суспільних процесів — диференціації та інтеграції;

- пізнання організації фінансів, їх усебічного вивчення (незалежно від рівня їх розвиненості) [2, т. 2, с. 272—275].

У межах історико-економічного дослідження А. А. Чухно запропонував низку своєрідних варіантів вирішення дискусійних питань ряду теорій та історії економічної науки. Вчений обґрунтував нове тлумачення інституціоналізму — як у цілому, так і його складників. Він розрізняв два напрями цього складного утворення: сучасний інституціоналізм класичного напрямку, тобто новий інституціоналізм, і сучасний інституціоналізм неокласичного напрямку, тобто неоінституціоналізм. На думку дослідника, вони ґрунтуються на двох різних методологічних основах — класичної і неокласичної школи, але об'єднані спільним предметом дослідження — інститутами [2, с. 73]. Водночас визнаються наукові здобутки представників обох напрямів. Зокрема, йдеться про доповнення неоінституціоналістами головних методологічних принципів неокласики своєю спеціальною методологією і термінологією, специфічним понятійним апаратом, новими розробками. Серед останніх — правовий детермінізм, контрактний підхід, теорія фірми (організації), правила й форма поведінки, що регулюють відносини у публічній та приватній сферах і втілені в теоріях суспільного вибору і прав власності. “Все це збагатило теоретико-методологічний арсенал неоінституціоналізму і дало змогу значно

просунути шляхом теоретичного пояснення нових явищ і процесів, розвитку і вдосконалення інституційної економіки, — стверджував А. А. Чухна. — Саме це сприяло відзначенню досягнень представників неоінституціоналізму Нобелівськими преміями” [2, с. 75]. Наочним підтвердженням справедливості цього твердження стало нагородження в 2016 р. Нобелівськими преміями з економіки двох видатних вчених — Олівера Харта та Бенгта Гольстрьома — за внесок у розвиток теорії контрактів.

Неоціненним внеском у скарбницю людського знання інституціоналізму класичного напрямку, до представників якого віднесені Д. Белл, Дж. Гелбрейт, В. Ростон, О. Тоффлер, Г. Мюрдаль та ін., учений вважав розкриття майбутньої постіндустріальної стадії, її головних рис [2, с. 75].

Характерна і разом з тим відмінна риса наукових досліджень А. А. Чухна, повною мірою відображена в його працях після 2000 р., — це синтезний (конвергентний) підхід до аналізу соціально-економічного розвитку та розвитку економічної і фінансової науки.

Зокрема, наукова новизна властива постановці й обґрунтуванню вченим питання про співвідношення конкретних наукових парадигм і глобальної, або мегапарадигми, як синтезу окремих парадигм. Дослідник передбачив тенденцію до синтезу в сучасних вітчизняних і зарубіжних економічних дослідженнях як одну з основних форм розвитку науки.

На думку А. А. Чухна, процеси синтезу, інтеграції предметів різних шкіл найбільше відповідають потребам розвитку економічної теорії, відображають зростання усупільнення економіки і відкривають можливості для узагальнення здобутків усіх шкіл [2, с. 32]. Конкретні наукові парадигми (класична, неокласична, кейнсіанська та ін.) є формами прояву глобальної парадигми, яка виражає сутнісні риси індустріальної економіки і суспільства. Вчений поділяв думку окремих вітчизняних і зарубіжних дослідників про теорію постіндустріального суспільства як єдину соціальну мегатеорію, котра повною мірою прийнята західною соціологічною традицією [5, с. 4, 40].

Цілковито відповідно до свого світогляду, прагнення до єдності теорії та практики, учений якнайтісніше пов’язував цей підхід із вимогами життя. З одного боку, наголошував науковець, саме життя переконало у шкідливості надмірної ідеологізації суспільних наук, що гальмувала їх розвиток, призводила до самоізоляції, відриву від цивілізаційного прогресу. Звідси випливала необхідність виходити з потреб життя, практики і шукати шляхи зближення і взаємозбагачення в галузях економічної та фінансової науки, досягати нового рівня узагальнень і висновків із метою піднесення теорії та посилення її впливу на господарську практику [2, с. 82; 5, с. 220]. Водночас, із другого боку, зазначав дослідник, саме життя потребувало глибокої теорії, яка б увібрала в себе дослідження людської думки, синтезувала її, реалізувала загальноцивілізаційний підхід, відобразила б сутність та внутрішню структуру, зв’язки

і закономірності процесів, пов'язаних із переходом людства на нову стадію цивілізаційного прогресу [5, с. 4].

Разом із тим зберігають актуальність важливі застереження вченого. Перше з них пов'язане з потребою у врахуванні побудови кожної економічної теорії на певних методологічних принципах і властивій їй внутрішньої логіки. Порушення цих принципів, або їх штучне об'єднання може призвести до негативних наслідків. Друге стосується необхідності уникнення механічного перенесення в наші реалії наукових розробок інших країн та необхідності пристосування загальних наукових досліджень або ж і теорій до специфічних умов України [2, с. 81, 82; 5, с. 220].

А. А. Чухно доводив, що в процесі соціально-економічного розвитку відбувається взаємодоповнення предметів класичної (виробничі відносини) та неокласичної (раціональне використання виробничих ресурсів) економічних теорій.

На думку вченого, про взаємне доповнення двох предметів пізнання, їхню взаємодію переконливо свідчить практика перехідної економіки [2, с. 92]. Методологія, яка розкриває структуру економіки і суспільства (продуктивні сили, виробничі відносини, надбудова), на переконання дослідника, відкриває можливість визначати шляхи і методи соціально-економічних перетворень. Водночас методологія, котра обґрунтовує ефективне використання рідкісних і обмежених ресурсів, є необхідним механізмом створення матеріальних умов для розв'язання актуальних проблем перехідної економіки [2, с. 92]. Саме такий підхід дає змогу уникнути дотепер поширених у вітчизняній та зарубіжній літературі звинувачень представників сучасної неокласичної теорії в її нібито асоціальності, ігноруванні дослідження соціально-економічних проблем розвитку.

У 2003 р. А. А. Чухно розглянув питання про зазначені напрями наукових розробок під кутом зору співвідношення в науці аналізу причинно-наслідкових зв'язків і функціональних залежностей. Він уважав реальною і головною відмінністю між класичною та неокласичною економічними теоріями те, що перша вивчає причинно-наслідкові зв'язки, а друга (тобто "економікс") зосереджується на розкритті функціональних залежностей. Водночас вчений застерігав щодо неправомірності абсолютизації цієї відмінності з посиланням на економічну науку і господарську практику. В процесі пошуків ефективних форм господарювання у 70—80-х роках ХХ ст. у колишньому СРСР з'ясувалося таке. Політична економія як наука розкрила причинно-наслідкові зв'язки, виявила сутність багатьох категорій, але залишився не розкритим механізм функціонування економіки, тобто господарський механізм. Це стало, наголошував учений, предметом широких, фронтальних досліджень економістів країни. Зокрема, науковці кафедри економічної теорії та господарської практики Київського університету імені Тараса Шевченка, очолюючи Республіканську міжвузівську програму з цієї проблеми, опублікували протягом 1976—1990 рр. 25 книжок, серед них 10 монографій та 15 республіканських

міжвідомчих наукових збірників. Цілком зрозуміло, що у створенні республіканських збірників брали участь багато економістів кафедр ВНЗ України. Не менш важливе й те, що низка монографій були спільно написані економістами Київського та Московського, Київського та Лейпцизького університетів, Київського університету та Укрремтресту, Київського університету та виробничого об'єднання “Київпромарматура”. “Це переконливе свідчення того, що на певних етапах розкриття функціональних залежностей, механізму, функціонування стає не просто актуальним, а навіть виходить на перший план, — зробив висновок учений. — Тому спроби зобразити справу так, начебто функціональні дослідження науково неспроможні, не можна вважати обґрунтованими” [5, с. 230—231].

У багатотомній “Всесвітній історії економічної думки” (1997 р.) також зазначалося, що в Україні дослідженню великих практичних проблем передувало багаторічне вивчення таких важливих питань, як розвиток продуктивних сил і регіональне господарство, технічний переворот і реконструкція виробництва, територіально-виробничі комплекси й наукові основи створення автоматизованих систем управління (АСУ), вдосконалення організації механізму управління промисловістю, вплив НТП на продуктивність праці та собівартість продукції, розроблення економічної реформи господарського механізму. Вийшли колективні праці: “Радикальні реформи господарського механізму: досвід і проблеми” (Відповід. ред. А. А. Чухно. — К., 1991. — Рос. мовою); “Перехід до ринкової економіки” (Кер. А. А. Чухно. — К., 1992. — Рос. мовою) [6, с. 609].

Серцевину наукової творчості А. А. Чухна, як наголошувалося, становить розроблення питань методології економічної науки, господарського механізму, переходу до постіндустріального суспільства, сучасної фінансової системи й управління державними фінансами. Їх дослідження вчений здійснював під кутом зору необхідності підвищення науково-теоретичного рівня і практичного значення економічної та фінансової теорії, реалізації новітніх досягнень науки у сфері освіти тощо. Протягом майже двох десятиліть дослідник доводив можливість поєднання індустріального (ринкового) та інформаційного (знанневого) постіндустріального типів розвитку. Водночас А. А. Чухно привернув увагу до однієї з типових помилок, пов'язаної з оцінкою класифікації економічних систем — їх поділом на аграрні, індустріальні та постіндустріальні.

Згідно з традиційним підходом, технологічні способи виробництва “однобічно” характеризують соціальний розвиток, а власність на засоби виробництва — всебічно. Проте науковець у ряді своїх праць доводив, по-перше, неправомірність ототожнення розгляду технологічного способу виробництва як основи економічної системи з принципом технологічного детермінізму, і, по-друге, применшення значення власності, її типу в аналізі економічних систем. У тісному зв'язку з докорінними технологічними змінами вчений

дослідив явища і процеси докорінної зміни становища людини у постіндустріальному суспільстві, піднесення її ролі та значення. У ході наукового аналізу А. А. Чухно доводив, що людина — мета, головний суб'єкт економіки і критерій її розвитку. Дослідник проаналізував процеси переходу від людини економічної (*homo economics*) до людини творчої (*homo creative*), становлення і розвитку останньої.

Для досліджень А. А. Чухна характерним і особливим було оригінальне трактування природи і типів економічних криз. Ще на початку 1990-х років А. А. Чухно висловив думку, що сучасна криза є не циклічною, а стадіальною, тобто пов'язана з переходом людства від індустріальної до постіндустріальної стадії цивілізації (загальне) і водночас із переходом групи країн від планової до ринкової економіки (особливе). Вчений пов'язав ці процеси принципом діалектики загального та особливого і довів, що становлення ринкової економіки має супроводжуватись розвитком постіндустріальних процесів [2, с. 14]. Вже в умовах світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр. А. А. Чухно поглибив попередній розгляд криз і циклів.

Вчений розглядав три типи криз: *циклічну кризу і малий цикл*, зміст якого визначається оновленням основного капіталу; *велику кризу і відповідний їй великий цикл, довгу хвилю*, котрі тісно пов'язані зі становленням нового технологічного укладу; *стадіальну кризу і стадіальний цикл*, що супроводжують становлення нового технологічного способу виробництва, нового суспільства. Спільним для всіх трьох типів є розв'язання однієї й тієї самої проблеми — зростання науково-технічного рівня виробництва, хоча масштаби його різні.

За стадіальної кризи формування нового технологічного способу виробництва охоплює і новий технологічний уклад, і оновлення основного капіталу. Тому стадіальний цикл відрізняється від інших циклів значною тривалістю. Стадіальний характер мають кризи як світові, так і ті, що відбуваються в окремих країнах, котрі забезпечують становлення індустріального способу виробництва.

На початку 2000-х років у працях видатного українського науковця дослідження питань поєднання індустріальної ринкової та інформаційної (знанневої) постіндустріальної економік піднялося на новий щабель. Автор розкрив співвідношення економічного та індустріального, постіндустріального та постеконічного суспільств, співвідношення становлення постіндустріального способу виробництва і глобалізації, обґрунтував необхідність розрізнення, по-перше, системного переходу на нову стадію розвитку, і, по-друге, використання важливих, але часткових процесів постіндустріальної економіки в Україні [5, с. 123—198, 243—258, 438—445].

Значну увагу А. А. Чухно приділяв дослідженню кількісних та якісних характеристик і суперечностей глобалізації. Це дослідження має полемічний характер. Виступаючи проти абсолютизації категорії “глобалізація” певними

вітчизняними й зарубіжними авторами, А. А. Чухно реалістично розкриває її позитивні та негативні аспекти, пропонує заходи, спрямовані на розв'язання актуальних проблем поліпшення життєдіяльності людини. Загалом глобалізація розглядається як найвищий ступінь інтернаціоналізації господарства, форма становлення інформаційного способу виробництва. Розкрито роль глобалізаційних чинників розвитку людини у сферах освіти, науки, новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналізуючи взаємозв'язок модернізації економіки та економічної теорії, А. А. Чухно звертався, але вже з урахуванням попереднього дослідження, до проблем переходу від індустріальних до інформаційних і нанотехнологій, творення економіки майбутнього, її інтелектуалізації та інновації, розвитку людського й соціального капіталів. Доцільність порушення і розв'язання проблем взаємозв'язку економічних реформ і економічної теорії зумовлена тим, що вони висвітлювалися під кутом зору підвищення науково-теоретичного рівня і практичного значення політичної економії (економічної теорії), збагачення її питаннями модернізації й структурної перебудови економіки, парадигмальними змінами в економічній та фінансовій науках [7—10].

А. А. Чухно опублікував понад 600 наукових праць, із них 30 індивідуальних і колективних монографій, 14 підручників.

Наукові здобутки і гідна праця А. А. Чухна відзначені високими державними нагородами — орденами “Дружби народів” (1982 р.), “За заслуги” III ступеня (1996 р.), “За заслуги” II ступеня (2001 р.), “За заслуги” I ступеня (2008 р.), а також Почесною грамотою Верховної Ради України (2004 р.), Подякою Кабінету Міністрів України (2006 р.). Йому було присвоєно почесне звання “Заслужений працівник вищої школи України”. Вчений став лауреатом премій Академії наук України імені О. Г. Шліхтера, імені М. В. Птухи, НАН України імені М. І. Туган-Барановського.

Життя та творчість А. А. Чухна — яскравий приклад самовідданого служіння науці, справі виховання багатьох поколінь економістів — студентів і аспірантів, викладачів, учених, фахівців-практиків і керівників усіх рівнів. Вихованці вченого плідно працюють практично в усіх провідних ВНЗ та наукових установах країни. Тривалий час науковець очолював спеціалізовану вчену раду із захисту докторських дисертацій у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, був членом спеціалізованих рад інших установ. Він особисто підготував понад 100 докторів і кандидатів економічних наук, які втілюють і примножують ідеї його наукової школи.

Список використаних джерел

1. Академік Анатолій Андрійович Чухно. Життя і діяльність: до 80-річчя від дня народження / авт. вступ. ст. В. Д. Базилевич; упоряд. П. І. Юхименко; відп. ред. П. М. Леоненко. — К., 2006. — 296 с.
2. Чухно А. А. Вибрані праці : у 2 т. / А. А. Чухно ; передм. Л. В. Губерського, Т. І. Єфименко. — К. : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2012. — Т. 1. — 557 с.; Т. 2. — 480 с.

3. Кизим М. О. Наукові школи / М. О. Кизим, О. М. Тищенко. — Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2009. — 74 с.
4. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія : у 3 т. / за ред. Т. І. Єфименко, А. І. Мярковського ; ДННУ “Акад. фін. управління”. — Вид. 2-ге, переробл. й доповн. — К. : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2013. — Т. 1. — 2013. — 728 с.
5. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. — К. : Логос, 2003. — 632 с.
6. Всемирная история экономической мысли : в 6 т. Т. 6, кн. 1 / МГУ им. М. В. Ломоносова ; гл. редкол.: В. Н. Черковец (гл. ред.) и др. — М. : Мысль, 1997. — 782 с.
7. Чухно А. А. Формування нової, постіндустріальної парадигми економічної теорії та її значення для пізнання сучасного світу / А. А. Чухно // Переходная экономика: методология, теория, политика : сб. науч. тр. — Днепропетровск : Наука и образование, 2003. — С. 87—129.
8. Чухно А. А. Теорія постіндустріального суспільства як глобальна методологічна парадигма / А. А. Чухно // Економічний часопис — XXI. — 2001. — № 1—12.
9. Чухно А. А. Твори : у 3 т. Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії / А. А. Чухно ; НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. — К. : НДФІ, 2007. — 712 с.
10. Чухно А. А. Економічна теорія : у 2 т. / А. А. Чухно. — К. : ДННУ АФУ, 2010. — Т. 1. — 512 с.; Т. 2. — 628 с.

References

1. Leonenko, P. M. (Ed.). (2006). *Akademik Anatolij Andriyovych Chukhno. Zhy'ttya i diyal'nist' : do 80-richchya vid dnya narodzhennya* [Academician Anatoly A. Chukhno. Life and work: prior to the 80 th birthday]. Ky' yiv [in Ukrainian].
2. Chuhno, A. A. (2012). *Vy'brani praci. V 2 tomakh* [Selected Works. In 2 Volumes]. Ky' yiv: State Educational and Scientific Institution “Academy of Financial Management” [in Ukrainian].
3. Ky' zy'm, M. O., Ty'shenko, O. M. (2009). *Naukovi shkoly* [Scientific schools]. Harkiv: VD “ІNZhEK” [in Ukrainian].
4. Myarkovsk'ky'j, A. I., Yefy'menko, T. I. (Eds.). (2013). *Finansy'. Byudzhet. Podatky': nacional'na ta mizhnarodna terminolohiya. V 3 tomah* [Finances. Budget. Taxes: national and international terminology. In 3 volumes]. Ky' yiv: State Educational and Scientific Institution “Academy of Financial Management” [in Ukrainian].
5. Chuhno, A. A. (2003). *Postindustrial'na ekonomika: teoriya, prakty'ka ta yikh znachennya dlya Ukrayiny* [Post-industrial economy: theory, practice and their importance for Ukraine]. Ky' yiv: Lohos [in Ukrainian].
6. Cherkovec, V. N. (Ed.) (1997). *Vsemirnaya istoriya e'konomicheskoy my'sli. V 6 tomah* [World history of economic thought. In 6 volumes]. Moskva: My'sl' [in Ukrainian].
7. Chuhno, A. A. (2003). *Formuvannya novoyi, postindustrial'noyi parady'hmy' ekonomichnoyi teoriyi ta yiyi znachennya dlya piznannya suchasnoho svitu* [Formation of a new, post-industrial paradigm of economic theory and its importance to the knowledge of the modern world]. *Perekhodnaya e'konomika: metodologiya, teoriya, politika. Sbornik nauchny'kh trudov* [Transition: methodology, theory and policy. Collection of scientific paper], 87—129. Dnepropetrovsk: Nauka i obrazovanie [in Ukrainian].
8. Chuhno, A. A. (2001). *Teoriya postindustrial'noho suspil'stva yak hlobal'na metodolohichna parady'hma* [The theory of post-industrial society as a global methodological paradigm]. *Ekonomichny'j chasopy's — XXI* [Economic Journal — XXI], 1—12 [in Ukrainian].
9. Chuhno, A. A. (2007). *Tvory'. U 3 tomah. Tom 3: Stanovlennya evolyucijnoyi parady'hmy' ekonomichnoyi teoriyi* [Writings. In 3 volumes. Volume 3: The formation of the evolutionary paradigm of economic theory]. Ky' yiv: NDFI [in Ukrainian].
10. Chuhno, A. A. (2010). *Ekonomichna teoriya. V 2 tomah* [Economic theory. In 2 Volumes]. Ky' yiv: State Educational and Scientific Institution “Academy of Financial Management” [in Ukrainian].